

Η παραγωγή του δημόσιου χώρου: Εισαγωγή στο αφιέρωμα

Ευαγγελία Αθανασίου

Από την εποχή της Jane Jacobs (1961) και την κριτική που διατυπώθηκε τότε στη διαβρωτική δράση των μοντέρνων παρεμβάσεων στον ιστό της πόλης, κυριαρχούν τα ζητούμενα της ζωντανότητας, της ετερογένειας, της ασφάλειας, της συνύπαρξης διαφορετικών χρηστών στον δημόσιο χώρο. Υπάρχει ακόμη διάχυτη η παραδοχή μιας σχεδόν αυτόματης σύνδεσης ανάμεσα στα παραπάνω εν πολλοίς αλληλένδετα ζητούμενα και στον σχεδιασμό του υλικού χώρου των πλατειών, των δρόμων και των χώρων πρασίνου των πόλεων. Στις πιο πρόσφατες και επιδραστικές προσεγγίσεις που αφορούν τον σχεδιασμό του δημόσιου χώρου, η έντονη χρήση σε συνδυασμό με την διακριτή αρχιτεκτονική ταυτότητα συνδέεται όχι μόνο με την ασφάλεια και την μείωση των φαινομένων εγκληματικότητας αλλά και με την προβολή μιας ελκυστικής και ανεκτικής εικόνας της πόλης και την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας της, ιδίως όσον αφορά τους πιο κεντρικούς και ορατούς δημόσιους χώρους. Επιπλέον, η καλή συντήρηση και η επιτήρηση του δημόσιου χώρου, σε αντιπαράθεση με την εγκατάλειψη των «σπασμένων παραθύρων», έχει από καιρό συνδεθεί με την ασφάλεια και την μείωση της εγκληματικότητας. Σ' αυτό το πλαίσιο, υπάρχει ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον για τον δημόσιο χώρο που προέρχεται από κυβερνήσεις και τοπικές αρχές, προωθείται στο πλαίσιο υπερεθνικών κατευθύνσεων και εθνικών πολιτικών και υλοποιείται, μέσα από τοπικές στρατηγικές αστικής αναγέννησης και σημειακές αναπλάσεις. Ανταποκρινόμενες σε νέες εξελίξεις στη συζήτηση για την πόλη, οι σύγχρονες προσεγγίσεις για τον σχεδιασμό του δημόσιου χώρου έχουν εμπλουτιστεί με περισσότερα τεχνικά ζητούμενα, όπως αυτό της περιβαλλοντικής απόκρισης και της βελτίωσης του τροποποιημένου

αστικού κλίματος, της βιώσιμης κινητικότητας και της βελτίωσης της εμπειρίας του πεζού, και πιο πρόσφατα της προσαρμογής στις διακινδυνεύσεις της κλιματικής αλλαγής.

Επιπλέον, όσον αφορά την διαδικασία του σχεδιασμού, η προσέγγιση που θέλει τους χρήστες να συμμετέχουν στον σχεδιασμό και τη διαχείριση του χώρου έχει αποκτήσει κεντρική θέση στη συζήτηση για τον δημόσιο χώρο. Συμμετοχικές διαδικασίες σχεδιασμού βρίσκονται στον πυρήνα κατευθύνσεων διεθνών οργανισμών για τις πόλεις, όπως για παράδειγμα διατυπώνονται στην New Urban Agenda των Ηνωμένων Εθνών (2017), είναι συχνά ενταγμένες σε εθνικά θεσμικά πλαίσια και προγράμματα τοπικών αρχών. Επίσης, ομάδες πολιτών, σε διαφορετικά πλαίσια συνεργασίας ή στήριξης ή αντίθεσης με τις τοπικές αρχές – οργανώνουν δράσεις και εφήμερες κατασκευές στο δημόσιο χώρο που στοχεύουν στην ενίσχυση της χρήσης και την οικειοποίηση του από τους πολίτες με όρους έμπρακτης συμμετοχής. Διαφορετικοί όροι όπως *tactical urbanism*, *DIY urbanism*, *pop-up urbanism*, έχουν εφευρεθεί για να περιγράψουν αυτή τη σύγχρονη τάση μικρής κλίμακας παρεμβάσεων που μετασχηματίζουν προσωρινά τη χρήση του δημόσιου χώρο με την εμπλοκή των πολιτών. Όμως ο δημόσιος χώρος είναι πολλά περισσότερα από την υλική του μορφή και οριοθέτηση, όπως αυτές προσδιορίζονται στα σχέδια. Ταυτόχρονα σχεδόν με το ανανεωμένο αυτό ενδιαφέρον για τον δημόσιο χώρο και τον εμπλουτισμό των διαστάσεων σχεδιασμού του διογκώθηκε η ακαδημαϊκή συζήτηση, σχετικά με τους σύγχρονους μετασχηματισμούς που υπονομεύουν τον ρόλο του και προδιαγράφουν το «τέλος του δημόσιου χώρου» (Sorkin, 1992, Mitchell, 2003, Low & Smith, 2006). Πολλές είναι οι διαστάσεις του δημόσιου χώρου των πόλεων που μετασχηματίστηκαν, όπως φαίνεται από διαφορετικές μελέτες των τριών τελευταίων δεκαετιών, κυρίως στο πεδίο της αστικής γεωγραφίας. Χωρίς να υπάρχει συμφωνία, και με πολλές διαφοροποιήσεις στην προσέγγιση, η συζήτηση κυριαρχείται από την διαπίστωση πολλαπλών τάσεων συρρίκνωσης του δημόσιου χώρου και επαναπροσδιορισμού του ρόλου του στη ζωή της πόλης

(Carmona, 2010). Αναφέρω ενδεικτικά και όχι εξαντλητικά. Καταγράφεται η συρρίκνωση του δημόσιου χαρακτήρα του δημόσιου χώρου, μέσα από διαφορετικούς μηχανισμούς ιδιωτικοποίησης του, που σχετίζονται είτε με την ίδια την ιδιοκτησία του χώρου, όπως συμβαίνει για παράδειγμα σε δημόσιους χώρους μεγάλων αναπτυξιακών έργων, όπως το Liverpool ONE στο Λίβερπουλ, είτε με την παραχώρηση της διαχείρισης, της φύλαξης, της συντήρησης, ή του προγραμματισμού εκδηλώσεων σε ιδιωτικές εταιρείες, (Carmona et al 2008), όπως συνέβη για παράδειγμα στη περίπτωση του What's up park στη Θεσσαλονίκη (Athanassiou, 2017). Η Zukin (2010), αναδεικνύοντας τις οικονομικές διαστάσεις των πολιτισμικών τάσεων και επιλογών, που η Jacobs είχε προσπεράσει, μελετά την ομοιογενοποίηση των δημόσιων χώρων στις πόλεις του κόσμου, που μέσα από επεκτατικές διαδικασίες εξευγενισμού και ιδιωτικοποίησης, χάνουν την «αυθεντικότητά» τους, χωρίς να έχουν χάσει τις ποιότητες του φυσικού χώρου, που με πάθος υποστήριξε η Jacobs. Η ανθρώπινη κλίμακα και οι ανάμεικτες χρήσεις γης, στόχοι που έχουν υιοθετηθεί και προωθηθεί από σχέδια και νόμους, κατοικήθηκαν από κομψά καφέ και εναλλακτικά καταστήματα βιολογικών προϊόντων, και η ζωντανία του δημόσιου χώρου αφορά πλέον την συγκεκριμένη κοινωνική τάξη που μπορεί να πληρώσει τις αξίες γης της περιοχής και τις υπηρεσίες που προσφέρει. Οι υπόλοιπες αποκλείονται.

Αλληλένδετη με τα παραπάνω είναι η ενεργή υπονόμηση της ελεύθερης πρόσβασης στο δημόσιο χώρο μέσα από κανονισμούς λειτουργίας (Low & Smith, 2006) που προέρχονται από τον δήμο ή τον ιδιώτη ιδιοκτήτη ή διαχειριστή, ώρες λειτουργίας, αλλά και μέσα από τον κατάλληλο «αμυντικό» αστικό εξοπλισμό, που απαγορεύει σε αστέγους να ξαπλώσουν, ή οποιονδήποτε περαστικό να έχει πρόσβαση, μόνιμα ή προσωρινά. Σύμφωνα με τον Mitchell, η απόλυτη τάξη και ο έλεγχος που προωθείται εξασφαλίζει το δικαίωμα χρήσης του χώρου στην μεσαία τάξη, που καταναλώνει προϊόντα, εκδηλώσεις και υπηρεσίες, ενώ το αφαιρεί από «ανεπιθύμητους» χρήστες, όπως οι άστεγοι, οι διαδηλωτές, οι

μικροπωλητές, ή ακόμη και οι νέοι που συναθροίζονται. Το φάσμα των επιτρεπτών συμπεριφορών στενεύει συνεχώς στο όνομα της ασφάλειας και της ελκυστικότητας του χώρου για τους προνομιακούς του χρήστες (Mitchell, 2003)

Πολλοί ερευνητές θα συμφωνούσαν ότι μέσα από τις διαδικασίες αυτές επαναπροσδιορίζεται, ή καλύτερα υπονομεύεται ο ρόλος του δημόσιου χώρου ως χώρος συνύπαρξης, συνεύρεσης, αλληλεπίδρασης και αντιπροσώπευσης, ως «δημόσια σφαίρα», ως χώρος όπου κατ'εξοχήν ασκείται το «δικαίωμα στην πόλη». Με άλλα λόγια, η σύγχρονη έμφαση σε «καθαρούς και ασφαλείς» (Mitchell & Staeheli, 2006) δημόσιους χώρους γεμάτους εκπροσώπους της μεσαίας τάξης, που κάθονται σε υπαίθρια καφέ, συνωστίζονται σε φεστιβάλ ή καταναλώνουν, προκρίνει συγκεκριμένη λειτουργία του δημόσιου χώρου και αποκλείει εκείνες που αποτελούν παραφωνία στην αισθητική του, οπτικοποιούν την φτώχεια, εκφράζουν διεκδίκηση ή διαφωνία, δεν παράγουν αξία. Ο δημόσιος χώρος σε συνθήκες μετα-πολιτικής (Wilson & Swyngedouw (eds.) 2015) χάνει τον πολιτικό του ρόλο και αντανakλά, υλοποιεί, προωθεί την κυρίαρχη εικόνα της ανταγωνιστικής πόλης.

Μεγάλος αριθμός ερευνητικών προσεγγίσεων έχει μετατοπίσει το ενδιαφέρον από την υλική μορφή του δημόσιου χώρου στις διαδικασίες παραγωγής του (Jones, 2014). Με θεωρητική καταγωγή από την παραγωγή του χώρου, όπως την όρισε ο Lefebvre, η παραγωγή του δημόσιου χώρου αφορά στις θεσμικές αναπαραστάσεις που τον καθορίζουν, τον οριοθετούν και ρυθμίζουν τη χρήση του, στις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που τον επηρεάζουν και τον αναπαράγουν συνεχώς, τις απρογραμμάτιστες οικειοποιήσεις του δημόσιου χώρου που τον τροποποιούν και υλοποιούν έμπρακτα τον πολιτικό χαρακτήρα του. Οι μεγάλες εξεγέρσεις των πλατειών το 2011 έστρεψαν και πάλι το ενδιαφέρον στην δημόσιο χώρο της πόλης ως έκφραση της δημόσιας σφαίρας, ως χώρο αντιπροσώπευσης και διαφωνίας, ως σκηνή της δημοκρατίας (Harvey, 2012, Swyngedouw, Kaika & Karaliotas, 2014). Πέρα όμως από τις

στιγμές των εξεγέρσεων, το ενδιαφέρον στρέφεται και στις ενσώματες χρήσεις και πρακτικές της καθημερινής ζωής που επιτελούνται από τους κατοίκους της πόλης και αμφισβητούν υλικές και συμβολικές οριοθετήσεις, αντιστέκονται στις αναπαραστάσεις του χώρου όπως παράγονται στα σχέδια. Μεγάλες στιγμές εξέγερσης ή μικρές πράξεις αποσταθεροποίησης αποκαλύπτουν τον δημόσιο χώρο, όχι μόνο ως πεδίο παραγωγής και αναπαραγωγής των δυνάμεων της αστικοποίησης σε συνθήκες νεοφιλελευθερισμού, αλλά και ως γόνιμο έδαφος για την παραγωγή της πολιτικής της αντίστασης, της διαφωνίας και της χειραφέτησης (Hou 2010).

Είναι λοιπόν ο δημόσιος χαρακτήρας των δρόμων και των πλατειών ένα δεδομένο που προδιαγράφεται και στα σχέδια; Είναι ένα ποσοτικό μέγεθος που εξασφαλίζεται από τους πολεοδομικούς δείκτες και τον ορθολογικό πολεοδομικό σχεδιασμό και υλοποιείται στον υλικό χώρο από την αρχιτεκτονική του διαμόρφωση ή είναι το συνεχές και αμφίρροπο αποτέλεσμα διεκδικήσεων, αγώνων και αλληλεπιδράσεων ανάμεσα σε πολλαπλούς δρώντες; Είναι ο δημόσιος χώρος ένα ουδέτερο πεδίο όπου οι πολίτες συνυπάρχουν, συναντώνται και συνδιαλέγονται με το διαφορετικό, και ασκούν την δημοκρατία; Υπονομεύεται από τα νέα υβριδικά καθεστώτα διαχείρισής του από ιδιωτικές επιχειρήσεις και ομάδες πολιτών; Αντίστροφα, η δημόσια ιδιοκτησία και διαχείριση του δημόσιου χώρου εγγυάται τον δημόσιο χαρακτήρα του σε συνθήκες νεοφιλελεύθερισμού και της συνακόλουθης επιχειρηματικής λογικής του κράτους και των δήμων; Επιπλέον, εμπλουτίζεται ο δημόσιος χώρος από δράσεις συμμετοχής των πολιτών και τις εφήμερες οικειοποιήσεις του *tactical urbanism*; Είναι η συμμετοχή μία τεχνική που κινητοποιείται και ενορχηστρώνεται από φορείς και τοπικές αρχές ή μια διαδικασία αυτοοργάνωσης, αντίστασης, χειραφέτησης που συμβαίνει μέσα από ενσώματες πρακτικές; Είναι ο δημόσιος χαρακτήρας του δημόσιου χώρου ένα δεδομένο ή σχέσεις που παράγονται συνεχώς ανάμεσα σε θεσμούς και δρώντα υποκείμενα και υλοποιούνται σε πολλές κλίμακες και τις μεταξύ τους

συναρθρώσεις;

Το ανά χείρας αφιέρωμα εστιάζει το ενδιαφέρον στις διαδικασίες παραγωγής του δημόσιου χώρου, δηλαδή στις διαδικασίες σχεδιασμού, διαχείρισης και χρήσης των δρόμων, των πεζοδρομών και των πλατειών, των θαλασσίων μετώπων αλλά και αυτών των δημόσιων – όσον αφορά τη χρήση – κόμβων στα δίκτυα μετακίνησης, των σιδηροδρομικών σταθμών.

Το αφιέρωμα αποτελείται από πέντε άρθρα που πραγματεύονται διαφορετικές πτυχές της παραγωγής του δημόσιου χώρου στη σύγχρονη αστική συνθήκη. Τα τρία από αυτά αφορούν τις διαδικασίες παραγωγής του στην Ελλάδα, ένα εστιάζει στην Ουγγαρία και την Αυστρία και ένα αφορά τον Λίβανο. Είναι σαφές ότι δεν καλύπτουν το φάσμα των μετατοπίσεων, των δρώντων, των προσεγγίσεων στην παραγωγή του δημόσιου χώρου. Φωτίζουν όμως μέσα από πρωτότυπες εμπειρικές έρευνες και θεωρητικές προσεγγίσεις σημαντικά ζητήματα, που έχουν παραμείνει σχετικά αφανή στην ακαδημαϊκή συζήτηση, στην Ελλάδα. Ξεχωρίζοντας αυθαίρετα μία κύρια οπτική σε κάθε άρθρο, τα πέντε άρθρα μελετούν πέντε διαφορετικές παραμέτρους στο ζήτημα της παραγωγής του δημόσιου χώρου: τον ρόλο των θεσμών του πολεοδομικού σχεδιασμού και την αστικής ανάπτυξης, τον ρόλο της δημόσιας πολιτικής και των κλιμάκων συγκρότησής της, την πολιτική διάσταση του σχεδιασμού του υλικού χώρου και της έννοιας της συμμετοχής, την έμπρακτη και εφήμερη παραγωγή του δημόσιου χαρακτήρα μέσα από πρακτικές αλληλεγγύης, και την σημασία της ίδιας της εννοιολόγησης του δημόσιου χώρου για μια διαφορετική κατανόηση του τρόπου που χρησιμοποιείται από τις αστικές κοινότητες. Είναι βέβαιο ότι όλα τα άρθρα αναγνωρίζουν συσχετίσεις, οσμώσεις και αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στις δυνάμεις και τους δρώντες που συνδιαμορφώνουν τον δημόσιο χώρο, ανάμεσα στις διαφορετικές γεωγραφικές κλίμακες που τον μετασχηματίζουν, ανάμεσα σε κυρίαρχες τάσεις και τοπικές υλοποιήσεις, ανάμεσα σε θεωρητικές προσεγγίσεις από

διαφορετικά επιστημονικά πεδία και διαφορετικές αφετηρίες.

Η Χάρης Χριστοδούλου εστιάζει στις θεσμικές διαστάσεις της παραγωγής του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα ξεκινώντας από τα μεταπολεμικά χρόνια για να εστιάσει στην περίοδο της κρίσης όταν πλέον το πλαίσιο του πολεοδομικού σχεδιασμού και της αστικής ανάπτυξης φαίνεται να αλλάζει στόχευση, εργαλεία και διαδικασίες με νέο στόχο την επιτάχυνση των διαδικασιών και την διευκόλυνση της ανάπτυξης. Οι πρόσφατες αυτές αλλαγές τίθενται μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης αστικοποίησης για να μελετηθούν οι τοπικές συναρθρώσεις, προσαρμογές και ιδιαιτερότητες. Ο τρόπος που ορίζεται η ιδιοκτησία στην Ελλάδα, διαφορετικός από τον Αγγλο-σαξονικό, αναγνωρίζεται στο άρθρο ως καθοριστική συνθήκη για τον προσδιορισμό της χρήσης και την οριοθέτηση του δημόσιου χώρου, ενώ η πρόσφατη μετατροπή της δημόσιας περιουσίας σε ακίνητα προς αξιοποίηση κινητοποιεί πρωτόγνωρες διαδικασίες στη παραγωγή του αστικού χώρου με τους φορείς να δρουν ως διαχειριστές. Με τρόπο αναλυτικό, η συγγραφέας εξυφαίνει το πλέγμα των πρόσφατων μεταλλαγών που συρρικνώνουν τον δημόσιο χώρο, εντοπίζοντας «απόντες και λανθάνοντες ρόλους» αλλά και νέους δρώντες από τη παγκόσμια σκηνή του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου.

Η Παρασκευή Κούρτη φωτίζει την παραγωγή του δημόσιου χώρου στις δυτικές περιοχές της Θεσσαλονίκης που έχουν στερεοτυπικά ταυτιστεί στον δημόσιο λόγο με την υποβάθμιση του δομημένου περιβάλλοντος και την ανεπάρκεια κοινωνικών υποδομών. Μέσα από μία αναλυτική καταγραφή των εξελίξεων και των μετατοπίσεων στη δημόσια πολιτική αναδεικνύει τα πολλαπλά επίπεδα – υπερεθνικό, εθνικό, τοπικό – στα οποία διαμορφώνονται οι κυρίαρχοι λόγοι, οι στοχεύσεις και τα εργαλεία της δημόσιας πολιτικής για τον δημόσιο χώρο αλλά και τους διαφορετικούς δρώντες που συμμετέχουν σε ρόλους θεσμικούς ή μη. Το ζητούμενο της παραχώρησης των αδρανών στρατοπέδων της Θεσσαλονίκη εδώ και

πολλές δεκαετίες καταγράφεται στον δημόσιο λόγο ως η τελευταία ευκαιρία για αύξηση του δημόσιου χώρου, ειδικά στη δυτική Θεσσαλονίκη. Παρά την ύπαρξη από το 1999, του σχετικού νομικού πλαισίου, η παραχώρηση τους ως κοινόχρηστοι χώροι στην πόλη, με εξαίρεση ένα στρατόπεδο – παραμένει ανολοκλήρωτη. Μέσα από την παρουσίαση των εξελίξεων που αφορούν τρία στρατόπεδα της δυτικής Θεσσαλονίκης, με διαφορετικές πορείες διεκδίκησης και σημερινό καθεστώς ιδιοκτησίας και χρήσης, αναδεικνύονται διεκδικήσεις τοπικών φορέων και πολιτών, συμμαχίες και συγκρούσεις των δρώντων, συγκυριακές μετασχηματιστικές δυναμικές και αλληλεπιδράσεις με εξελίξεις στο επιστημονικό πεδίο και στις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Από τον χώρο της δυτικής Θεσσαλονίκης, το άρθρο της Μαρίας Καραγιάννη και της Σταματίας Καψάλη μετατοπίζει το ενδιαφέρον στον πλέον προβεβλημένο δημόσιο χώρο της Θεσσαλονίκης, το παραλιακό της μέτωπο και συγκεκριμένα την πρόσφατα αναπλασμένη Νέα Παραλία. Η έννοια της «συν-δημιουργίας» των δημόσιων χώρων, που εισάγεται στη συζήτηση για τη Θεσσαλονίκη από μεγάλο φιλανθρωπικό οργανισμό με παγκόσμια δράση, αναλύεται στο άρθρο κριτικά, παρουσιάζεται η κυρίαρχη εννοιολόγησή της ως μια προκαθορισμένη και συναινετική διαδικασία, σε αντιπαράθεση με μία εννοιολόγηση που ενσωματώνει την διαφωνία και αναδεικνύει τον πολιτικό ρόλο του δημόσιου χώρου. Η Νέα Παραλία, από την ολοκλήρωση της ανάπλασης το 2014 μέχρι σήμερα, έχει αναδειχθεί ως ένας ελκυστικός δημόσιος χώρος με έντονη χρήση από τους πολίτες και έχει προβληθεί ως κυρίαρχο στοιχείο της σύγχρονης εικόνας της πόλης της. Οι δύο συγγραφείς εστιάζουν σε ένα ακόμη χαρακτηριστικό της Νέας παραλία που είναι οι ομάδες της κοινωνίας των πολιτών που δραστηριοποιούνται γύρω από αυτόν το δημόσιο χώρο συμβάλλοντας στην συντήρησή του, και οργανώνοντας πολιτιστικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Μέσα από εμπειρικά δεδομένα, εντοπίζονται συγκρούσεις και συμμαχίες ανάμεσα στους δρώντες αλλά και αντικρουόμενες κατανοήσεις του ρόλου του δημόσιου χώρου.

Η Sabiene Knierbein στρέφει την προσοχή στους σιδηροδρομικούς σταθμούς ως απρόβλεπτους και εφήμερους δημόσιους χώρους που δημιουργήθηκαν πάνω στην διαδρομή των προσφύγων το καλοκαίρι του 2015. Μέσα από μία πρωτότυπη θεωρητική προσέγγιση που φέρνει σε γόνιμη επαφή την συζήτηση για τον δημόσιο χώρο και τη συζήτηση για τους πρόσφυγες, το άρθρο μελετά τις ενσώματες πολιτικές της αλληλεγγύης, της αντίστασης και της χειραφέτησης που υλοποιήθηκαν στους σταθμούς της Βιέννης και της Βουδαπέστης, όταν, στο πλαίσιο διεθνών εξελίξεων και πολιτικών, έγιναν κόμβοι πάνω στην διαδρομή των προσφύγων από την Ελλάδα προς τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Εμπειρικά δεδομένα από τρεις σταθμούς αποκαλύπτουν διαφορετικές περιπτώσεις δημόσιων χώρων που δημιουργήθηκαν μέσα από αλληλεπιδράσεις των τοπικών ΜΚΟ, ad hoc συλλογικοτήτων, πολιτών και προσφύγων, που αντανακλούν διαφορετικές κατανοήσεις του/της πρόσφυγα ως υποκείμενο, καθώς και διαφορετικές σχέσεις με το ηγεμονικό πλαίσιο των εθνικών πολιτικών της Αυστρίας και της Ουγγαρίας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι σιδηροδρομικοί σταθμοί, ως υλικοί χώροι συνάρθρωσης του τοπικού με το παγκόσμιο, ως κρίσιμοι κόμβοι στο δίκτυο της διεθνούς κινητικότητας, αναδεικνύονται στο άρθρο, ως δημόσιοι χώροι αλληλεγγύης, αντίστασης ή χειραφέτησης και οι πρόσφυγες ως δρώντα υποκείμενα, και όχι ως αποδέκτες της αλληλεγγύης.

Τέλος, μία διαφορετική εννοιολόγηση του δημόσιου χώρου αποτελεί την θεωρητική αφετηρία στο άρθρο Κωνσταντή Καστρισιανάκη για να μελετήσει τον τρόπο που χρησιμοποιούνται οι πλατείες της διαιρεμένης μεταπολεμικής Βηρυτού από τις διαφορετικές κοινότητές της. Το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από τις μεγάλες στιγμές των εξεγέρσεων των πλατειών για να μελετήσει ρουτίνες και οικειοποιήσεις που ρυθμίζουν του δημόσιους χώρους πριν ή πέρα από τις μεγάλες κινητοποιήσεις μέσα από καθημερινές «στρατηγικές εδαφικοποίησης». Το άρθρο μελετά κριτικά κλασικές δυτικές κατανοήσεις που προδιαγράφουν το δημόσιο χώρο ως ένα ομοιογενές και ουδέτερο πεδίο, όπου μπορούν να ευδοκιμήσουν διαδικασίες συμφιλίωσης. Για να

μελετήσει τους δημόσιους χώρους της Βηρυτού, χώρους αντιπαράθεσης και συνάντησης των θραυσμάτων της πόλης προτείνει στη θέση τους τον δημόσιο χώρο ως «ενδιαίτημα», ως ένα κατοικήσιμο «εσωτερικό», όπου η αντιπαράθεση δεν αναιρεί τον δημόσιο χαρακτήρα αλλά είναι συστατικό του στοιχείο και οι καθημερινές πρακτικές ρυθμίζουν τη χρήση του. Συμβάλλοντας στη θεωρητική συζήτηση για τον δημόσιο χώρο, ο Καστρισιανάκης αποκαλύπτει το πολιτικό στις πρακτικές των ανθρώπων και αναγνωρίζει σ' αυτές την δυνατότητα της «καθημερινής αναδιάρθρωσης» του αστικού χώρου

Μέσα από τις διαφορετικές εστιάσεις προσεγγίσεις και μεθοδολογίες έρευνας των άρθρων του αφιερώματος, μπορεί να διαφανούν γραμμές συνέχειας, όχι όμως να βγουν συμπεράσματα. Μια κοινή γραμμή που μπορεί να αναγνωριστεί είναι ότι ο δημόσιος χαρακτήρας του δημόσιου χώρου σε συνθήκες νεοφιλελεύθερης αστικοποίησης δεν εμφιλοχωρεί κατ' ανάγκη αλλά ούτε κατ' αποκλειστικότητα στην δημόσια άκρη του δίπολου δημόσιο-ιδιωτικό, που φαίνεται να έχει αντικατασταθεί από ένα φάσμα υβριδικών σχέσεων ανάμεσα σε πολλούς δρώντες και σε πολλές κλίμακες, ανάμεσα και πέρα από τα δύο άκρα. Δεν ταυτίζεται λοιπόν με την δημόσια ιδιοκτησία ούτε εξασφαλίζεται με τη δημόσια διαχείριση, όταν αυτή υιοθετεί επιχειρηματική λογική. Όμως παρά την διαβρωτική νεοφιλελεύθερη υπονόμηση του δημόσιου χαρακτήρα, μια δεύτερη γραμμή που μπορεί να αναγνωριστεί είναι ότι το «τέλος του δημόσιου χώρου» δεν ήρθε. Ο δημόσιος χαρακτήρας του όμως δεν προδιαγράφεται δεδομένος. Συγκροτείται, ανομοιογενής και αμφίρροπος, μέσα από συγκρούσεις και ανταγωνισμούς, τροποποιείται μέσα από θεσμικές διεγκυστίδες, εμφανίζεται σε απρόβλεπτους χώρους όπου ασκείται η αλληλεγγύη και η συλλογικότητα, δημιουργείται στιγμιαία στις εξεγέρσεις, επανεφευρίσκεται στις πράξεις της καθημερινότητας

management dimension, Oxon: Routledge.

Carmona, Matthew (2010) Contemporary Public Space: Critique and Classification, Part One: Critique, Journal of Urban Design, 15:1, 123-148, DOI:10.1080/13574800903435651

Hou, Jeffrey (2010) Insurgent Cities: Guerilla Urbanism and the remaking of contemporary cities, Oxon: Routledge.

Jacobs Jane (1961) The death and life of great American cities, New York: Vintage Books

Jones, Alasdair J.H. (2014) On South Bank: the production of public space, Surrey: Ashgate.

Kaika Maria Karaliotas Lazaros (2014) The spatialization of democratic politics: Insights from Indignant Squares, European Urban and Regional Studies, 23 (4), pp 556-570.

Knierbein Sabine & Viderman Tihomir (eds) (2018) Public space unbound: Urban emancipation and the post-political condition, New York: Routledge.

Loukaitou-Sideris, A. (1993) Privatisation of Public Open Space: The Los Angeles Experience, Town Planning Review, 64, 139-167.

Low, S., & Smith, N. (eds.) (2006) The politics of public space. New York: Routledge.

Miller, K. F. (2007) Designs of the public. The private lives of New York's Public Spaces, University of Minnesota Press: Minneapolis.

Mitchell Don (2003) The right to the city: Social justice and the fight for public space, New York: Guilford Press.

Mitchell, D., & Staeheli, L.A. (2006) Clean and Safe? Property redevelopment, public space, and homelessness in downtown San Diego. In: S. Low & N. Smith (Eds.), The politics of public space (pp. 105-123). New York: Routledge.

Wilson J. & Swyngedouw E. (eds.) (2015) The post-politics and its discontents: Spaces of depoliticisation, Spectres of radical politics. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 189-207.

Sorkin M. (ed) 1992 Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space, New York : Hill & Wang.

UN (2017), New Urban Agenda, Habitat III, Quito. Διαθέσιμο στο <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf> (τελευταία πρόσβαση 17-9-2018).

Vaiou D. & Kalandides A. (2016) 'Practices of collective action and solidarity: reconfigurations of the public space in crisis-ridden Athens, Greece', Journal of Housing and the Built Environment, September 2016, 31(3), 457-470.

Zukin Sharon (2010) *Naked City: The death and life of authentic urban places*, Oxford: Oxford University Press.
